

L81:14
(1-14)

EESTLASTE NOORTE MEESTE KRISTLIK ÜHING ROOTSIS.

KFUMför Estländare i Sverige + YMCA for estonians in Sweden
Birger Jarls gatan 35, Stockholm.

Loenguteseeria Nr. 1. /Teaduse ja kultuuri valdkonnast/
Loeng Nr. 11-17 /õpperingidele või valikus üldklubidele/
Toimetanud: ENMKÜ peasekretär R.Kiviranna.

=====
= Eesti Kirjandusloo põhijooni. =
= ===== =

Fr. Tuglase järelle /Eesti Entsüklopeedia II /

I. Kirikukirjanduse ajajärk /u. 1500.- 1780 /

Eesti varasem kirjandusajalugu pole tänapäeva kirjanduse mõiste seisukohalt niivõrd kirjanduse kui kirjandusliku keele /võiks öelda ka kirjakeele/ ja kultuuri ajalugu. Vanimad kirjutatud ja trükitud teosed nii meil kui mujalgi hiliskultuuri mail pole tekkinud mitte rahva enda kirjanduskunstilisest loomistarbist, vaid võõraste maavallutajatega kaasa tulnud ristiusu misjonäride jutlustamis- ja õpetamiskohustusest. Meie varasem kirjandus on sellega kõige kitsamal kujul kristliku kiriku huve teeniv ja maarahvale ristiusu algõpetuse ning põhitõdede vahendamist kergendav propagandakirjandus. Kuid niihasti kat. kiriku võimupäivil kui kausupuhastuse esimese sajandi jooksul vaimulikkude poolt vaevalisse Eesti kirjakeelde tõlgitud kirikukirjandus - kirikjpalved, katekismused, jutlused ja kirikukäsiraamatud - ei olnud otseselt määratud maa päriselanike kätte andmiseks ja nende hulgas kirjaoskuse levitamiseks, vaid vaimulikule seisusele endale "sisemiseks" tarvitamiseks, jumalateenistuse pidamise abivahendeiks ja vaimulikkude viitetsa rahvakeeleoskuse harimiseks. Ja needki esialgselt käsikirjadena tarvitusel olnud ning hilisemal ajal (XVI s.) ka trüki abil paljundatud kirikukirjanduse esimesed teosed on siin maal tuntud peamiselt ainult pärimusteade põhjal, kuna asjalised mälestusmärgid ise on sadakond aast kestnud reformatsiooni ja vastureformatsiooni usuvõitluses pea jäljetult hävinud. - Katoliikliku üldkiriku võimupäevade seesugusest kirjandusest on ainsa kasina tunnistusena meie päivini säilinud J.Lelowi käsikirjalised nn. Kullamaa palved (a-st 1524-28), kuna teated piisk. Johannes IV Kiäveli 1517.a. trükitud katekismusest on üsna apokrüüfilised. Agaramalt teotseksid eestikeelse vaimuliku kirjanduse soetamiseks küll vastureformatsioonigaegsed Jesuiidipaatrid, Th. Busäus, J.A. Weltherus ja W. Buccius, kuid meieni pole ükski nende teosest säilinud. -

Usupuhanastusega kaksas käinud rahvakeelse jumalateenistuse ja rahvaõpetamise nõudest tingitud tarviduse rahuldamiseks oli arvatavasti määratud ka esimene eestikeelne trükiteos, Tallinna Niguliste kiriku jutlustaja S. Wanradti kirjutud Pühavaimu koguduse pastori J. Kölli poolt tõlgitud alamsaksa eestikeelne katekismus (trükitud Wittenbergis 1535,) mille riismed alles 1929 a. avastati. Oma otstarbeasetust ei saanud äga tähta seegi sest juba 1537.a. Tallinna raekohtu poolt maksmapandud levitamiskeeld määras selle teose hävitamisele. Kadunuks on jäänud ka senini Tartu Jaani koguduse pastori P. Witte poolt lõunaeesti keelde tõlgitud Lutheri enda väikese katekismuse väljaanne 1554.a-st.

Katoliikliku vastureformatsiooni rünnaku tagasilöömine ja kogu maa sattumine protestantliku Rootsis riigi valitsuse alla kehtvama rahu seabumine ja sotsiaal-õigusliku, kirikliku ning haridusliku elu ümberkerraldamine - kõik need asjaolud löid soodsamad eeldused ka kirjanduse arenguks. Selle uue ajastu lähelt ongi tähtsam kirjandusliku mälestusmärgina säilinud G. Mülleri Tallinna Pühavaimu kirikus a-11 1600-06 peetud käsikirjaliste jutluste kogu, mis oma barbaarse eesti ja saksa /ka ladina/ segakeelega õutab, milliste raskustega tuli muulastest võimalikel võidelda niihästi rahvakeele omandamisel kui ka selles, veel kirjakeesekski paindumatu keeles oma mõtteile sõnastuse leidmisel. 1632.-38.a. trükistilmunud, katekismust, laulu- raamatut. evangeeliume ja epistleid, kirikupalveid jm. sisaldav H. Stahli saksakeelse tiitliga neljaandeline "Käsi- ja koduraamat", sama autori esimene eestikeelne jutluseraamat ("Leyen-Spægel", 1641-48) ja J. Rossihniuse tartumurdelise katekismuse ning evangeeliumide ja epistlite tõlked (1632.a.), mis arva avasti põhinevad nimetute eelkäijate ja kaasaeglaste käsikirjalistel eeltöödel, osutavad G. Mülleri jutluste keelega võrreldes oma sõnastuselt küll teatavat edusammu, kuid saksakeelsete eeskujude orjalikkust ja sõnasõnalist järeleaimamisest ning eesti keele painutamiseest saksa keele grammatika reeglite liistule ole veel needki vabanenud. Nende Stahli ja Rossihniuse teoste avaldamisega oli võimalikule kiriku- ja ametikirjandusele pandud kindel alus, millelt edasiehitamine, s.o. rahvakirjanduse soetamine oli ainult aja küsimus. Esimeseks selliseks teoseks tuleb pidada A. Winckleri toimetusel ja kollektiivse (G. Salemanni, R. Brockmanni, M. Gilläuse ja H. Gösekeni sen) parandus- ja täiendustöö tulemusena 1656.a. ilmunud Stahli käsi- ja koduraamatu 2 trükki, kus ms tema proosakeelseid kirikulaulud on esimest korda värssidesse seatud. Samast aastakümnest on pärit teated ka esimese eesti keele aabitsa kohta.

Vaimuliku kirjanduse suurteose, piibli, eestikeelde tõlkimiseks tehti katseid küll juba XVII s. keskpaigast alates. (J. Gutsleffi V.T-1 (osaline) tõlge lõunaeesti ja H. Gösekeni sen U.T. tallinna murdesse), kuid ilma, et selle lõpliku valmimiseni ja trükis avaldamiseni oleks jõutud, kusjuures peamiseks takistuseks oli kahtlemata tõlkijate endi puudulik ^{rahva} keele oskus. Alles siin maal sündinud ja kasvanud ning põhjalikuma rahvakeeletundmise omandanud uue sugupõlve poolt algatatud ja energiliselt teostatud kirjaviisi uuendus (Adrian Virginiuse suur katekismus 1684, laulu- ja palveraamat 1685, Vastne Testament 1688, B.G. Forseliuse abitsad ja J. Hornungi "Ma keele Kõrdo ning Kirgo Ramat" 1695 ja eesti keele grammatika 1693), mis lõplikult läbi murdis stahli keele saksikud traditsioonid, lõi soodsamad eeldusi ka piibli komplitseeritud sõnastuse eesti keelde ülekanndmiseks. Eesti- ja Liivimaal üheaegselt tehtava tõlkimistöö koordineerimiseks kokkukutsutud erilised piiblikonverentsid (Lindenhofenis 1686 ja Pilistveres 1687) nurjusid aga osavõtjate usulise ja keelelise erimeelsuse tõttu, kuna kummaski kub-s iseseisvalt valminud tõlgete trükis avaldamis kohalikud konsistooriumid jällegi riigi keskvalitsuse kaudu vastamisi takistasid. Järgnevail põhjasõja ja katku aastail hukkusid senised töötegijad kui ka osa enam-vähem trükivalmis käsikirju, ja alles sõjategevuse lõppemisel võidi asuda laialipillatud käsikirjade kogumisele ja väljaandmisele. Nii ilmuski U.T., milleks juba varemini oli rohkemal määral eeltööid tehtud 1715 Tho^r Helle toimetusel kuna aeganõudvama ja ulatuslikuma V.T-1 tõlkimiseks kulus tal veel paar-kümmend aastat, nii et alles 1739 ilmus "Piibli Raamat", se on keik se Jummalala Sanna" jne. Selle kapitaalse teose ilmumisega erirahvast talupoja murrak, mida senini olitarvitatud suuliseks argipäeva-õiendusteks ja lihtsameelsete rahvapärimuste edasiheietamiseks, saanud ka keerukamate mõtte- ja tundeavalduste kirjakeelsesesse rakkesse. - Ühel ajal vaimuliku kirjanduse soetamisega tehti katseid ka kaasaegse Lääne-Euroopa ilmliku luule värsivormiliste eeskujude eest keelde kohandamiseks, kuid need sisult tühised ja sõnastuselt sunnitud ning jämedatoimsed pulmade, matuste jm. perekondlikkude sündmuste puhuks sepiitsetud juhuluuletised pole leidnud laiemat kõlapinda egalevingut, vaid jäänud ainult kitsa haritlaskonnapiiridesse. Seevastu suure Põhjasõja päevil esimese eesti soost kirjamehe Kasu Hansu loodud nutulaul Tartu linna hävitamisest on levinud üsna laialistesse rahvahulkadesse.

II. Valgustusaja rahvakirjandus (1780 - 1830)

Talupoeglikult lihtsa ja tüseda piiblikeelega oli rajatud püsiv ja un-
 tlustav alus mitte ainult vaimuliku kirjanduse edespidisele arengule, vaid
 võimalused loodud ka ilmliku rahvakirjanduse viljelemiseks, kuid samal ajal
 maad võtnud maisest elust arapöördumist jutlustava ja kõige olevaga rahul-
 olemisele suigutava pietismi õhkkonnas ei tundud selleks tervelt 40.a. jook-
 sul tarvidust. Alles XVIII s. 80.ndail a-il võib märgata ka siin maal valgus-
 tusaja puhangute mõjul letargilisest uneähmast virgumist ja kirjanduse
 rakendamist kiriklik-usuliste sihtide kõrval ka rahva mõistuse harimise
 teenistusse. Friedrich G.Arveliuse, Fr.W.V.Willmanni, J.W.L.v.Luce ja veidi
 hiljemini ka O.R.vHoltzi ratsionalistlikust vaimust kantud õpetliku ja mora-
 liseeriva sisuga rahvaraamatuid, eriti aga laialt leviv kalendärkirjandus
 moodustas selle lugemisvara, kust XVIII ja XIX s.a vahetusel kõige ahistavam
 ja pimedamas pärisorjuses vaevlev maarahvas võis ammutada endale nii mee-
 lahutust kui ka tulusaid õpetusi. Tõelise ilukirjanduse iseloom puudub küll
 veel neilgi praktilisi sihte taotlevail, sisult võõrail eeskujudel põhinev il-
 ja vormilt kohmakail jutujätkudel, valmidel ja salmikutel- kuid keeletarvi-
 tuselt on nad kirikukirjandusega võrreldes tüpiliselt vabamad ja loomulikumad.
 Lääne-Euroopa sentimentalisist enam elustatud J.Ph.Rothi, G.A. Oldekopi,
 R.J.Winckleri jt värsitõlked, kunaestti värsi teadlikumale viljelusele
 kutsus P.H. v.Frey esimene poetikakatse. Uue sajandi teisel aastakümnel,
 talurahva pärisorjusest vabastamise eelõhtul, oli õpetatud ja energiline
 pastor J.H. Rosenplänter see, kes oma eesti keele igakülgset uurumist edendav
 ajakirja ("Beiträge zur genauern Kenntnis der ehstnischen Sprache") ümber
 koondas ka kõiki elavamaks muutunud rahvaluule kirjanduse harrastusi. Tema
 aga ramate kaastööliste hulka kuulus O.W.Masing, kes ühelt poolt oma arvu-
 kais teoreetiliselt kirjutas ka käsitles eesti keele harimise ja arendamise
 küsimusi ning kes teiselt poolt oli veel osavam selle keele kirjanduslikuks
 rakendamiseks; tema rohkearvulistes, sorvalt ja elavalt kirjutatud rahva-
 raamatuis saavutas tolleaegne kirjanduslik proosakeel oma suurima varjundi-
 rikkuse ja nõtkuse. Kaugelt üle kaasaja rahvakirjanduse ulatas aga noeruk-
 luuletaja K.J.Petersoni kaugelid klassikalisi eeskujusid jälgivate ja tule-
 vikku viitvate pateetiliste oodide ningidülliliste karjaselaulude värsi-
 rakendus, kuidkauaks unustusse jäänuna ei olnud bad järelepõlvede kirjandu-
 sele mõju avaldama pääsenud. Masing ja Peterson lõpetasid ka 300 a. e. k-
 muulaste eestkoste valitsuse ; järgnev ajajärk on eesti oma kirjanduste .

III. Elärkamisaja kirjandus: sentimentaalne rahvavalgustus ja esiromantika. (1830-60)

Võrreldes Rosenplänteri aja järgu estoofiilsuse tippudega avaldub juba 1820-ä te aastate lõpul teatav loidumine. Kui ilmunud trükiteodete arv (A.J.Schwabe^k kataloogi järgi) mitmel varasemal aastakümnel tõuseb võrdlemisi eelmisega u.40%, 1810-20 isegi 90% (51 Nrilt sajandi esimesel kümnel 98-ni) siis lõpeb kolmas kümnend juba u.10% allakäiguga, eestkätt oma viimaste aastate arvel. Sama minimum u.8-10 toodet aasta kohta jätkub ka 1830-date aastate alul, tõuseb siis 1837.a. järsku u.20, püsib sel kõrgusel umbes poolteist aastakümnet, et siis 1850 aastail jälle alata ligi 100% tõusu. See väline, kuigi mitte küllalt täpne statistika kujutab ehk kõige piltlikumalt meie kirjanduselu seesmise intensiivsuse arengut. - Kui sajandi algust, Aleksander I aega, võiksime nimetada meilegi üsna tähelepanevaks eelkeevadeks, kus laane kodanluse vabastumisvõitlusist lendas siiaagi juba õige mitmeid aatesemneid, ^{siis} järgneb sellele Nikolai I ajal (1825-55) pikk tagatalv ja pikk idanemisaeg. Peale kasarmulise välissurve ja majanduslik sotsiaalsete põhjuste mõjub seks kaasa ja tegelaspõlvede vahetus. O.W.Masingi surm a 1832 tähistab ka enam-vähem kogu "Katarina-aegse noorpõlve" Saksas õppinud valgustusaatelise pastoritegeneratsiooni kadu meie kirjanduspöllult. 30-40 a. hiljemini, enamasti 1800 a ümber sündinud Fählmann Kreutzwaldi aegne balti haritlaspõlv, kuigi ka veel võrdlemisi valguse- ja rahvasõbralik, on ksvanud üles juba sumbuvas Baltikumis ja Tartu ülikoolis. Eriti selle teoloogide mõtlemist on dresseerinud juba pietistlik ortodoksus, nii et nad edespäi rahvale võivad vabritseoa ainult kuiv-labaseid jutlusi või siis mõningaid halearmsaid moraali jutukest. (K.P.Janter, K.A.E.Körber.) Nii jäävad enam ilukirjanduslike rahvarasmatute autoreiks pea ainult vähese haridusega eesti soost koolmeistrid ja kõstrid, keda toetavad mõningad arstid (Fählmann, Kreutzwald jt.) ja kõrgema haridusega kooliõpetajad (J.Sommer, N.Fr.Russow jt). Kõige sellega käib õieti kaasas ka meie kirjanduse eestistumine, ta keele ja meele lähenemine rahva omale, nii et sellest sajandi keskpaika nagu iseendast hakkavad esile kerkima ka rahvuslikud ühistunded. Ainult estoofiilsete rahvuslike teaduste (keele ja rahvaluule uurimise) harrastajaks on edasi ka veel sakslased (E.Ahrens, A.H.Neus, G.H.Schüdlöffel jt). Teatav vabameelsus ja eestisõbralikkus püsib veel vähemalt

saksa linnaharitlaste ja nn "literaatide" seltskonnas, avaldades näiteks ajakirjas "Inland", Õpetatud Eesti Seltsi ja Eestimaa Kirjandusliku Seltsi tegevuses, ning isegi ilukirjanduses (Balti-Saksa kirjandus).

Vooludelooliselt võime sel ajajärgul eraldada kolme tähtsant suunda

1. Ratsionalistlik valgustusjutustuse viljelus kestab ja areneb edasi eriti

Sweitsi mõjul edasi suurema realismi, elavuse ja rahvakeelsuse suunas, jõudes oma tipule krahv P. Manteuffeli teostes "Alavite peergo valgusel" (1838) ja "Willem Navi ello-pävad" (1839) ning samuti kui viimane H. Zschokke "Branntweinpest" i jälgendavas Kreutzwaldi teoses "Wina-ka tk" (1840). Sama liiki jätkavad eestipärasemalt 1840-dal aastal Fr. R. Fählmanni ja hiljemini Fr. R. Kreutzwaldi kalendrijutud või iseseisvalt ilmalikud ümber-
töötised, mille seast "Paar sammokest rändamiseteed" a 1853 oma Jean Pauli pärase tunde-elementide tõttu tõuseb ajajärgu kunstiväärtuslikumaks proosa-
teoseks. Labaselt valgustusratsionalistlik ja koolmeisterlik on C. W. Freud-
lichi värsitoodang. -

2. Ajajärgule iseloomustavam on sentimentaal-romantilise ilmega rahvaram-
matute pikk rida, kus õpetuselement pole enam praktiline, vaid moraalne,
ja kus eriti haletsust, vooruseimestlust jm tundlemist on viljeldud ülepa-
sutatult, ühtlasi kaugusromantilistes raamides. Need on peamiselt otses-
sed tõlked saksa "gootilisist" rahvaramatuist (K. Fr. Lorenzsonn "Jeno-
wewa ellust" 1839, W. Nedatzi "Griseldis" 1843, J. Thomassoni "Irlanda" 1844,
C. W. Freudlichi "Appolonius" 1846, B. Gildemanni "Rosa" 1851 jt). Osalt
iseseisvam ja kunstiväärtuslikum on Suve Jaani (J. Sommer) mehe- ja sõduri-
vahuseimestluspateetiline "Wenne süda ja wenne hing" 1841, "Luige Laos"
1843, mille mere ja öökirjeldistes leidub romantilist meeleolu ja mille eesti
poisi idealiseerimises riigi patriotismi kaitse all kajastub ka algelist
rahvuslust. Pietistlik-sentimentaalselt moraliseerivad, kuid üksikasjus õige
asjalik-realistliku ilmega ja rahvalik-lopsaka keelega valgustusjutud on
J. V. Jannseni tõlked ja "Ümber-
töötised" "Sannumetoja's" (7 annet, 1848-60)
jm. Mõned neist on ka iseseisvad ja küünilad juba kaunis eestipärase küla-
jutu astmeni ("Ma targad" 1857). Elutundelt kahe eelmainitud voolu vahel,
nii-öelda kuiv-pisarlik on ka pietistlik värsitoodang, eeskätt igasuguseis
"Kandleis" või ka muidu haleleivas "Lillekesed" ja "ööbikuis" (nt Jannseni
"Sioni-Laulo Kannel", 2 k. 1845 - 53). Seda žanrit viljeldakse edasi aja-
vooluna õige rohkesti veel ka ärkamisajal (M. Körber, Fr. Brandt jt.)
Ajajärgu väärtuslikemad on siiski Suve Jaani mõned tundepildikad laulud
B. Gildemanni koostatud antoloogias "Lillekesed" (2 k. 1852-66).

ja eriti Fählmanni vormilt klassitsistlikud, elutundelt sentimentaal-romantilis ed, kalduvusleinalised kalendrilaulud.

3) Kultu urajalooliselt kõige tahtnusrikkam sel ajajärgül on ometi rahnusromantilise voolu algus, kuigi selle tulemused on esialgu veel saksakeelised. See on stiililises otseühenduses saksa ja baltisaksa keskajaluulendusega, jatkab ühtlasi juba G.H.Merkelil esinevat maa pärisrahvaste muinsuse ideali eerinist. Ta siht on tõestada, et "ka eestlane on inimene", ta kasutab selleks rohkesti soome mitoloogia ja luule aineid ja 1835 .a. ilmunud "Kalevala" kuulsust; ühe juba Fählmanni saksakeelseis müütides ("Koit ja Ämarik" 1840.a. jt) omandab ka juba eesti rahvusromantilise ilme. Ühes eesti rahvalaulude kogumisega ja väljaandmisega A.H.Neusi jt poolt (1850-54) valmistab ta ette Kreutzwaldi "Kalevipoja" ilmumist (1857-61), mis viib tipule meie esiromantika ja, kuigi veel ebahütlaselt, esimesena liidab meie sinnamaani veel eraldi arenenud kunst- ja rahvaluule, ja on juba selgelt kantud rahvuslik ühiskondlikest aateist, saades nii meie rahvuskirjanduse esimeseks suuryteoseks, kogu järgneva ajajärgu rahvuslikuks julgustajaks kui ka kirjanduslikuks mõjustajaks.

IV. Ärkamisaja kirjandus: Rahvuslik kõrg- ja järelromantika.

(u. 1860-90)

Oli varemni eesti kirjanduse tootmine olnud enam-vähem rahvavõõraste üksikautorite erahuviline kingitis "armsale maerahvale", siis saab see alls nüüd sotsiaalse aluse, jõuab otseühendusse "oma toa, oma loa" künnisele tungivate rahvakihtide eneste tarvetega. Ta väljendab eriti nende poolharitlasliku esirinde soove ja meeleolusid, juba rahvuslikult ühistuntud mineviku leina ja ülepaisutatud tulevikulootusi, kuna oleviku reaaprobleemid ise kajastuvad võrdlemisi üldsõnaliselt ja vahel isegi vääralt (näit: "Vene vabasta-keisrite" ülistamises). Autorkond on juba täitsa eestistunud, kuid ta kirjanduslik hariduslik tase pole eskm. veel kuigi kõrge, ta vaatevinkel on enamasti väikekodanlik, ta ke el küll juba rahvalik, kuid rohkete germanismidega. Kirjanduslikidest asub valgustus ja haledusjutu asemel esikohale rahvuslikku ühistahet- ja tunnet kandev lüürika ja idealiseeriv külajutt. Vooludelooliselt jatkab ratsionalistliku maailmakasitlusega esi- või varemromantikat veel pea ainult Kreutzwald, avaldades oma romantiseeritud "Eesti rahva ennemuistsed jutud" (1860-65), uusklassilis-romantilise tõlkevalimiku ühes mõne algupärandiga "Viru lauliku laulud" (1865) ja saksa saatusromantikute näidendite tõlked. Ühtlasi leiab ta vpbymeelsus endale tõlgendust väarivat hingesugulust ka Noor-Saksa radikaalide (H.Heine, F. Freiligrathi) lauludes ja veel uueaegsema J.W. Widmanni usufilosoofiliseis "Buddhas" ("Lembitu

1885), kuigi käsitades selle panteismi endiselt deistlikun. - Palju vähem intellektualistlik-subjektiiivne, palju sotsiaalsem ja pateetilisem on eriti varasema ärkamisaja (1860-75) lüürikas valitsev rahvuslik kõrgromantika, mille kirjanduslikuks mõjustajaks peale Kreutzwaldi jt on saksa hilisemad romantikud, osalt ka Noor-Saksa vabadusluule. Kui maha arvata veel ülemineku-aegne n-ö pietistlik-rahvuslik J.V. Jannsen oma hilisema toodanguga ("Eesti laulik" 1860) on selle autorid sündinud enamasti 1840-ndail aastail, oma nooruses mõjustatud veel pietistlik-biedermeierlikust "lillekeste" sentimentaalsusest, omandavad aga ärkava rahvusvõitlusega kaasa elades ikka enamat ka jõulisemaid ja elulähedasemaid toone. Nii areneb ajajärgu ja kõrgu sajanäi mõjuvõimsamaiks lüürikuiks Lydia Koidula, kes oma haruldases isamaale andumise ja kaasaelamise võimes ka võrdloomisi ebamääraseid aateväljendusi suudab värsitada haaravalt isikliku tundehtausega, eriti oma kannatuspateetilisest ja hilisemais kojuiga tsus-traagika luuletisest. Sentimentaalseim, paremini (osalt tartu murdes) kodu ja lapsepõlvemälestisi hellitav kui ühisateid luulendav "vastne laulik" ja kanneldaja on Fr. Kuhlbars, kelle esi-romantilis-mütoloogiliste motiividega lüroepika siiski õige rahvalikult levitas ja väljendas ka rahvustundeid. Palju isiklikku sügavust pole ka M. Veske mitmeti saksapärasest lauludel kodust, isamaast ja armastusest, kuid võib-olla just selle konventsionaalse sotsiaalsuse, lihtsuse ja nii oma tunde- kui ka aatesisult kõigile arusaadavuse tõttu on neist mitmed saanud otse rahvalauludeks, samuti kui talupoeglauliku A. Reivaldi väga ebauhtlase toodangu mõni meistrilaul (Kuldrannake). Vähem algupäraseid on C.R. Jakobsoni, J. Hurda, J. Kunderi laulud eesti minevikust ja ärkamisaja meeleoludest ja aateist. - Varasema ärkamisaja jututoodang jätkab veel saksa moraliseerivate, idealiseeritud tegelastega külajuttude ümbertöötamist ja nende jälgimist (Jannsen, Koidula, Kreutzwald oma "Põllupapi looga". jt.), kusjuures aga eestiline ja rahvuslik element järkjärgult suureneb. Tähelepanav on esimeste eestikeelsete naidendite trükist ilmumine 1870-ndail j. aastail. (Koidula, Jakobson jt); neis etendab rahvuslikku edasipüüde propaganda tähtsat osa.

Hilisemal ärkamisajal (u. 1875-90) muutuvad rahvusained massiliseks ja poliitiliselt reaalsemaks. Ühtlasi aga väheneb nende tundetoon ja nende väljendusehtsus. Nii tundub selle aja arvukas rahvusromantiline värsitoodang juba epiloogilisena. (A. Grenzstein-Piirikivi, M. J. Eisen, M. Lipp, K. A. Hermann jt.), või olgu siis, et selle autorid laiendavad oma ala lüroepikaga (nõu Bergmanni ballaadid, J. Tamme, Jakob Liivi ja M. J. Eiseni lugulaulud) või, juba algava reaktsiooni ajal süvenevad puhtisiklikku armu- ja lein-

meeleolude mänglevasse Heine pärasesse meeliskelusse (A. Hanva, K. E. Sööt) seevastu jõuab sel, juba reaalsuselähemal ajajärgil esikohale jubustis, mis rahvaromantiline, arenedes kahes suunas. Ühelt poolt viljeldakse Jannseni maoludele kohastatud oleviku küla juttu edasi juba algupärasemalt, rakendades seda ühtlasi demonstreerima C.R. Jakobsoni sotsiaalprogrammi - talude pariseksostmise teel ning isegi mõisomandamise kaudu sakslastega üheväärsaks saamist. (J. Pärna "Oma tuba, oma luba" 1879, "Must kuub" 1883, L. Suburgi "Liina" 1877, J. Kõrvi "Kindel eesmärk, 1885, E. Aspe "Ennosaare Ain" 1888. Teiselt poolt omandab 1880-datest aastatest peale muinsusromantika uue kuju W. Scotti poolt mõjustatud rahvuslikus "ajaloolises" jutus ja romaanis, kus võis ilutseda muinasjutt eestlaste voorustest ja imelikest seiklusist ka üldise reaktsiooni ja allalkäigu ajal (Bornhöhe "Tasuja" 1880, J. Jarve "Vallimäe neitsi" 1885, A. Saali "Vambola" 1889, A. Kitzbergi "Maimu" 1889 K.A. Hermann jt.) Näidend jätkab eelmise ajajärgu külaromantilisi traditsioone ainult algupärasemalt ja elukohasemalt, jõudis anda ka mõne püsivama elujõulisusega kuju (J. Kunderi "Kroonu onu" 1885, Jakobsoni, Jürgensteini ja Kitzbergi varasemad rahvatükid).

Ka Eesti iseseisvuma arvustuse ja kirjandusajaloo algust võime lugeda sellest ajajärgust (J. Kunder, J.M. Eisen, V. Reiman), ning rahvusluule kogimises on see otse hiilgeaeg (J. Hurt, "Vana Kannel" 2 k. 1975-86 M. Veske "Eesti rahvalaulud" 1879-83, Kunder, Eisen jt), seda enam, et realistlikuma ajavaimu mõjul üleskirjutused juba avaldatakse enamasti pärimusehelsaina. Kirjandi shuviliste organiseerimises ning kirjanduse ühises edendamises on teeneid E. Kirjameeste Seltsil, kes ses suhtes jätkab ikka enam saksastuva õpetatud E. Seltsi väheseid algatusi.

V. Realismiajastu 1895 -1905.

Eesti Ühiskond oli veetnud 1880-ndate aastate lõpu ja 90-ndate aastate algupoole majandusliku kitsikuse ning venestusurve põhjustatud depressioonimeeleolus. Rahvajuhid osutusid armetuiks, ärkamiseaja ühisettevõtted hävisid, avalikuseluses valitses lootusetus, kirjanduses epigonism. Kuid 1890-date aastate keskel hakkab ilmuma ka tervenemisetunnuseid. Hoolimata olude üldisest hal lusest võib ometi märgata uue põlve esimesi organiseerimis- ja ümberorienteerumiskatseid. Ühiskonna mõõdukamas tiivas tähendas see jälle julgema rahvusliku eeskava asetamist, käremeelsemas aga valitsevate sotsiaalolude ümberhindamise põuet. Ja eriti viimase tungi olulisemaid tagajärgi oli ka kirjandusliku loomingu tervenemine ning ajakohastumine realismi vaimus. Valiselud püsisid küll veel mõne aja endistena ja need uued tungid avaldusid

siis olgu juhuslikult ja ebateadlikult. Kuid vähemalt sajandite vahetusel hakkab eesti realism ka teoreetilist selgitust ja õigust otsima. Tegelikult oli see realism pärivassideme, juba 1880-dal aastal valitsenud väikekoodanliku, magustatud, biedermeierliku tõsielukujutusega. Sellisena polnud tal küll veel mingit ideelist suunda ega nahtavat sidet uute teaduslike ja sotsiaalsete väljavaadetega, mis põhjustasid Lääne-Euroopas realistliku kunsti. Ta harrastas väikekoodanlikku maailmvaadet, käsitles keskpärast isikut, püsis kogu aeg reaalelu piirides, kuid selle valgustus oli ometi ebarealistlik. Kõigis selles polnud palju uut, võrreldes kas või J.V.Jannseni ja Koiduka jututoodanguga. Selle eelrealismi tunnused kannavad E.Aspe tahtsamad teosed, mis ilmusid aastail 1881-91, M.Põeri "Bob Ellerhein" rida E.Vilde naljandeid 1885-90, A.Kitzbergi "Rätsep Õhk ja tema õnneloo, 1888. Sellesse langeb tervena Chr. Kannikese tootang ja selle vaimuga lähedases suguluses on ka suurem osa Juhan Liivi proosast, kuid pikkamööda küllastuti selle kunstilisest ja ideelisest külusest. Juba 1890 a. lõpus püüdis "Olevik" populariseerida E.Eolad ja propageerida rahvalikke külajutte. Sama a. Sügisel siirdus E.Vilde Berliini, kus tutvus lähemalt tolle aja vaimuelu valitsejate - naturalistidega, eriti G.Hauptmanni, E.Zolaga. Need soovid ja kogemused jäid siialgu küll enam -vähem teoreetilisele pinnale, kuid nende olemasolu ailmame ometi nii Vilde enese tolleaegsete katsete kui ka Juhan Liivi ja Kitzbergi külajuttude järgi. Eesti teadlikuma realismi sünniajaks võime pidada siiski alles aastat 1896, mil ilmus selle voolu silmapaistvamaid teoseid - Vilde romaan "Külmale maale". Sama autor andis ka edespidi rea esindavamaid realistlikke teoseid: "Raudsed käed 1898, "Mahtsa sõda" 1902, "Prohvet Maltsvet" 1906, küündides vahel ka naturalismi: "Lunastus" 1909, Vilde kaudu selgitas eesti realism oma olulisemad tunnused, rahvalikud ained ja uhiskondliku osositsiooni meeoleolu. Samas suunas asus sajandi lõpul tegevusse ka teine silmapaistev realist E.Peterson, kelle "Paised" seeria ilmus 1899-1901 ja "Rahva Volgustaja" 1904. Tema parem looming kaldub tunduvalt naturalismi, kuna A.Kitzbergi näidendi realism avaldub võrdlemisi pehmedatud kujul "Rätsep Õhk" 1903, "Tuulte pöörises" 1906. Kõrvuti eelmainitud prosaistidega esines realistlikus laadis rida teisi: J. Mändmets, Chr.Rutoff, O.H.Münther, J.Lintrp; kunstiküpse naturalismi pakkus A.H.Tammsaare oma teosteis "Kaks paari ja üks ainus" 1902, ning "Vanad ja noored" 1903. Sellevastu eiviljastanud realistlik suund meie luulet, nagu pole teinud seda mujalgi. Vilde teadlikule realismi harrastusele asumisega langevad ühte küll ka Juhan Liivi naturalistlikud salmikatsed, kuid need jäid tootkord avaldamata. Teistest realismiajastu luuletajaist olgu mainitud ainult

Anna Haava, K.E.Sõst, ja Jakob Liiv, kes olid aga veel lähedases suguluses jarelromantismiga.-Igatahes andis realistlik suund uue sajandi esimese kümnendi algupoolel ilme kogu eesti kirjandusele. See kirjandus oli üldiselt ideeline, tema ainetevald oli piiratud peam. küla, alevi ja aguli sotsiaalse nähtus/tega, tema vorm rahvalik. Ta ei asetanud enesele sügavamid hingeelulisi või filosoofilisi probleeme ega puht esteetilisi ülesandeid. Arvatakse ühiskonda ei loonud ta ometi kirjanduslikku arvustust. Kuid kõigest sellest hoolimata, realistlik ajastu oli väga tahtis eesti kirjanduse ja ühiskondliku mõtte arenemise seisukohalt. Tema kestel avastati jälle kirjanduse eluline väärtus ja sotsiaalne ülesanne. Ning selle elulisuse tõttu kuuluvad ka tema paremad saavutused meie klassikasse.

VI. Uusromantismi ajastu (1905-20)

Realismi valitsusaeg kestis seekord ometi vaevalt 10 a. Tema kaudu kõneles terveneva ühiskonna protestimeoleolu otsekui tuha alt. Kuid selle meeoleolu ilmsi lõkkeplahvatamisel pidi realism kirjanduses jälle maad andma romantikale. See areng andis end tunda uue sajandi esimesist aastaist peale ja kulmineerus 1905.a. revolutsioonis. Selle järel algas küll jälle väline reaktsioon, kuid ühiesluline lainetus kais ometi kõrgelt - kuni maailmasõjani, 1917.a. revolutsioonini ja iseseisvusvõitluseni. Kirjandust kandis kas võitluse vaimustus või pettumuste pessimism, mis aga oli pingelt ühtviisi romantiline. Selle ühiskondliku arengu kõrval oli tähtis ka see, et neil ajal asus tegevusele uus kirjanikupölv, kes suhtus oma ülesandesse nõudlikumalt kui senised. Juba 1905.a. aastaks oli ta "Noor Eesti" nime all organiseerunud. Aja jooksul sai ta ikka teadlikumaks oma uuenduskavas: meie tahajanud kolgakirjandus tuleb tõsta euroopalisele tasapinnale. Selleks tuleb asuda lähedase kontakti üldise kirjandusliku arenguga, uuendada ja rikastada keelt, harida kirjanduslikku vormi, arendada arvustust. Seda eeskava propageeris rühm "Noor Eesti" nimelisis aibumeis (I-V 1905-15) ja ajaskirjas 1910-11, ning teistes väljaannetes. Et ajastu olemus oli romantiline, siis avaldus ta kõige pealt lüürikas. Nii ilmus rühma väljapaistvamate teelase F.Suitsu noorusromantiline "Elu Tuli" juba 1914.a. Sellele järgnesid hiljemini taltunumad kuid artistilisemad kogud "Tuulemaa" 1913, "Kõik on kokku unenägu" 1922, V.Grünthal-Ridala viljeles intiimset looduselüürikat: "Laulud" 1908 ja "Kauged rannad" 1915. Samal ajal sõnastas E.Enno oma müstitsismi kalduvaid elumusi: "Hallid laulud" 1910. Suits ja Ridala panid aluse eesti moodsale lüürikale, luues uusi tunnetuslikke ning vormitehnilisi

traditsioone. Uusromantilise proosa katsena sõnastas Fr. Tuglas 1905 a. oma "Jumala saare". et hiljemini teadlikumalt viljeleda impressionistlikku ja fantastilist jutustist: "Kahekesi 1908, "Felix Ormusson" 1915, "Saatus" 1917. Samuti stiliseeriv ja fantastikasse kalduv oli A. Tõssa novellitööd: "Nõiasõrmus" 1919, "Höbelinik" 1921. J. Oks esindas naturalistlik-ekspressionistlikku, olemuselt ometi romantilist suunda: "Tume inimeselaps" 1918. O. Luts kelle populaarsemad teosed (Kevade I, 1912, II, 1913, ja Suvi I, 1918, II, 1919) on küll realistlikud, viljeles noil ajal ka romantilisi aineid: "Kirjutatud on..." 1914, Sama on maksev ka K. Rumori kohta: "Lumiste kõrguste poole" 1913, - Selle otsese loomingu kõrval oli aga väga oluline just nooreestlaste kirjandusestetiline tegevus. Alles nüüd tekkis kõrgemaid nõudeid asetav esseistlik ja arvustuslik kirjandus. Samuti jättis Joh. Aaviku algatatud keeleuueenduslik liikumine sügavaid jälgi meie keelde. - Uusromantilised tendentsid andsid kõnesoleval ajal ilme kogu kirjandusele. Realistlik^v pool ei kadunud küll täitsa, kuid sulatas endasse uusromantilisi meeleolusid ja stiilielemente. Nii teostasid ka varemad realismi esindajad suuremal või väiksemal määral välitsevat voolu: A. Kitzbergi "Libahunt" 1912, E. Vilde "Mäeküla piimamees" 1916, M. Metsanurga "Toho-Oja-Anton" 1916, senine külanaturalismi-harrastaja A. H. Tammsaare kasitles haritlaste hingeelu impressionistlikus stiilis: "Pikad sammud" 1908, "Noored hinged" 1909, - Maailmasõja kitsendavates oludes kuivas kirjanduslik looming õieti kokku. Kuid revolutsiooni puhkemisel esines terve rida uusi andekaid luuletajaid. A. 1917 esines kirjanikkude rühm "Siuru", kes oli paaril järgneval aastal oma albumite (I-III, 1917-19) ja teiste väljaannetega kirjanduslikuks tooniandjaks. "Siuru" jätkas mitmeti "Noor-Eesti" traditsioone teisendades neid muutunud asjaolude ja isiklikkude kalduvuste kohaselt. Kõige pealt tuleks siin mainida luuletajaid Marie Underit, H. Visnapuud kelle esikteosed a 1917 aratasid suurt tähelepanu. Teised ajastu tahtsamad luuletajad on J. Semper, J. Barbarus, A. Adson, A. Alle, J. Kärner, H. Adamson. Kõigi nende viljakas tegevus on jätkunud tänapäevani, hoolimata uuesti tooniandvaks saanud realistlikust suunast. Selle lüürika esialgseks teemaks olid sensuaalsed elamused, millele järgnesid ajameeleolude kirjeldised ja lõpuks objektiivsemad ained. Samuti vaheldus sõnastuses dekoratiivne impressionism ekspressionistlikkude võtete ja realistlikkude elementidega. Proosa alal võiks selle uusromantikute teise põlve esindajana mainida kõige pealt A. Gailitit, kes algas oma fantastiliste jutustistega ja kelle "romaan novellides" "Toomas Nipernaadi" 1928, saavutas

suure menu nii algupärandis kui tõlgetes. Samuti on fantastikat ja looduslühirikat viljelenud R.Roht, lähenedes alles pikapeale realistlikele aineile. Ja niisama kuulub ka J.Jaigi toodang romantika valda.

VII. Uusrealistlik ajastu (alates 1920).

Kuigi uusromantiline looming eesti kirjanduses on jatkunud siinmääle, siis on kirjanduse üldsuund viimase kümnende jooksul ometi muutunud. Pärast 1920.a. näib revolutsioonist ja vabadustvõitlusest tulnud ühiskonnas algavat taltumisprotsess. Esialgu jatkus küll veel majanduslik seiklus, millele järgnesid tasakaalustamiskatsed, kuna viimased aastad on möödunud ilmses kobes kainestumis- ja pettumusmeeleolus. Veel 1920-date aastate alul kaivat ideoloogiat käärimises peegeldasid eriti ajakirjad "Murrang" 1921 ja "Tara-pita" 1921-22, nende radikaalse ühiskondliku ning ekspressionistliku kunstisuunaga. Praegu (1932) aga elame jälle mõõnaaega. Ja vastavalt sellele kainestumisprotsessile on muutunud ka suhe kirjanduslikku loomingusse. Siin on püütud põhjalikult ümberhinnata "Noor-Eesti" traditsioone - romantikat, eteismi, individualismi, seades nende asemele ideaaliks realismi, eluläheduse, ühiskondlikkuse. Selle ümberhindamise toetamiseks andis noorem kirjandus a 1929-30 välja ajalehte "Põhjakaar", 1931 jä albumi "Kirjanduslik ümbiiis". Tegelikult võiks realismi taaselustajaks pidada A.Kivikat, keda alul kandis küll veel Siuru-aegne fraasi-fantastika, kuid kes juba a.1918 andis oma esikteoses "Sookaelad" õnnestunud külajutte ja harrastas siis "Jüripäevas" 1921, "Jaanipäevas", ja "Mihklipäevas" 1924 jälle tüsedat külarealismi. Viimase võidulepaasu on aga eriti kiirustanud A.H.Tammsaare ja Mait Metsanurk, kelle tegevuse algus langeb küll kaugemale minevikku, kuid kelle õiget laadi osalt varjutas, osalt mõjustas pooleteistkümne aasta jooksul uusromantiline ajastu üldsuund. Alles selle möödumisel pääses ka nende anne täiele maksvusele. Metsanurk avaldas a 1926 veel teatud ekspressionistliku varjundiga romaani "Jäljetu haud", selle jä el aga a 1928 suure realistliku külaromaani "Punane tuul". Tammsaare omalt poolt pakkus neljaköitelises suuteoses "Tõde ja õigus" I-IV, 1926-32, valdava pildu isiku ning ümbruse argust, möödunud sajandi lõpukümnetest tänapäevani. Neljandaks realismi uuesti mõjuleaitajaks oli A.Jakobson, kelle suurromaan "Vaeste-patuste alev" 2 k. 1927 osutus väga jõuliseks esikteoseks. Need neli siinesitatud autorit nõustasid jälle üldtunnustuse realistlikule rahvaeluläsele kirjandusele ja eriti realistlikule romaanile. Neile järgnesid Mats Mõtslane, R.Roht, M.Raud, A.Y Malk, R.Sirge. Moodi minnes muutus aga realistlik romaan tihtipeale halliks, huvivaeseks argipäeva-kroonikaks, kutsudes juba reaktsiooni esile.

Sellisena on see rahvaelukujutus harrastanud ainult vanarealismil, ilma psühholoogiliste või stililiste varjunditeta, mida eeldaks uusrealismi mõiste. Mingeid uusasjalikke tunnuseid leiame novellistside Peet Vallaku ja M. Jürna proosas. Vähem on realism olnud kohane viljastama uut lüürikat. Tuleb mainida ainult J. Schützi asjalikku taotlust ja "Siuru" lüürikate põlve realismilikumad tendentsid hilisemas ainevalikus ning sõnastuses. Schützi kõrval olgu nooremaist luuletajaist mainitud veel V. Adams, E. Hiir ja Betty Alver, ilma et tahaksime väita neid realistliku voolu kuuluvaiks. Sellevastu andis aga rahvaliku realismi ideaaliks tunnustamine tüseda tõuke meie alguparase näitekirjanduse virgumisele. Sel alal osutus peameistriks H. Raudsepp, eriti oma lopsaka "Mikumärdiga" (1929.a.) Aga nagu realistliku romaani moodiminek pinnaliste jäljendajate tõttu reaktsiooni esile kutsus, nii on ka realistlik rahvanäidend juba degenerereerumas labaseks jandiks. Kokku võttes peab ometi rõhutama, et meil vahemaa puudumise pärast alles võimatu lõplikke otsuseid teha nii eesti uusrealistliku kirjanduse praeguse seisundi kui tulevaste arenemisvõimaluste kohta.

Eesti kirjandus on viimasel aastakümnel, eriti iseseisvusajal, kiiresti kasvanud. On lisandunud kirjanikkude arv, ka svanud raamtutoodang, tihenenud kirjanduslik elu üldse. Kirjandusliku keskasutisena on toimunud E. Kirjanduse Selts (asut. 1907), kirjandusloo uurimise alal on teotsenud Akad. Kirjandusühing (asut. 1924), kuna kirjanike kutseorganisatsiooni ülesandeid on täitnud E. Kirjanikkude Liit (asut. 1922). Kirjanduslikest ajakirjadest olgu mainitud kirjanduslugu ja arvustust harrastav "E. Kirjandus" (asut. 1906) ja peam. ilukirjandust sisaldav "Looming" (asut. 1923) Kirjandusloo ja arvustuse alal on viimasel aa kümnendel teotsenud eriti M. Kampmann, A. Jürgenstein, A. K. Hindrey, Aino Kallas, G. Suits, Fr. Tuglas, V. Ridala, B. Linde, H. Raudsepp, J. Semper, H. Visnapuu, A. Anni, A. Oras.